

Sissejuhatus

Ersad ja mokšad ehk mordvalased on üks suuremaid, peamiselt Venemaal elav soome-ugri rahvas. Soome-ugri keelteperes jäävad nad arvuliselt alla vaid ungarlastele, soomlastele ja eestlastele. 2020. aasta rahvaloenduse andmetel elas Vene Föderatsioonis 484 450 ersa ja mokša rahvusest inimest (vt <https://rosstat.gov.ru>), kuigi veel 2010. aasta rahvaloenduse andmetel elas seal ligi miljon (834 755) ersa ja mokša rahvusest kodanikku. Kokku registreeriti Venemaal 2010. aasta rahvaloenduse andmetel mordvalasi (ersad ja mokšad) 744 200 inimest, sellest Mordvas 333 100 (Mordva 2012: 148–160). Ersade ja mokšade üheks eripäraks on asustuste suur hajutatus: nad elavad kompaksete rühmadena Samara, Penza, Orenburgi, Uljanovski, Nižni Novgorodi ja Saratovi oblastis, aga ka Baškortostanis, Tatarstanis ja Tšuvaššias. Märkimisväärne arv ersasid ja mokšasid elab Uurali mägede lõunajalamil, Siberi erinevates piirkondades, Kaug-Idas ja Sahhalini poolsaarel, arvukad ersade ja mokšade rühmad elavad ka teistes riikides: Ukrainas, Kasahstanis, Usbekistanis, Kanadas, Eestis ja mujal (vt Mordva 2012: 7).

Eesti arhiivides on hoiul erinevate rahvuste materjale, nende hulgas ka ersa ja mokša omad. Esimesed seitse mordva eset saabus Eesti muuseumikogusse juba 1913. aastal Penza kubermangu Saranski kreisi Bolšije-Remesjonki valla Malõje-Remesjonki ja Malõje Maresjevo ersa küladest. Veelgi varasemasse perioodi jäävad keeleteadlase ja Peterburi Teaduste Akadeemia liikme, akadeemik Ferdinand Johann Wiedemanni keelekogud, kes kogus ersa-mordva grammatika jaoks andmeid Revali (Tallinna) garnisoni ajateenijatelt (Prozes 2009: 19).

Süstemaatiline kogumistöö ja uurimistegevus algas siiski alles 1960. aastatel ja jätkus ka hiljem. Mordvas käisid keeleandmeid kogumas Paul Ariste Tartu Ülikooli soome-ugri eriharu üliõpilased, kuid ka soome-ugri soost Tartusse saabunud kraadiõppurid, samuti Eesti Rahva Muuseumi teadurid, fotograafid, kunstnikud ning Eesti kõrgkoolide üliõpilased. Olulise jälje jätsid uurimislukku Eestist pärit Eevi Astel (neiuna Saarde), Ülo Maaring, Heno Sarv, Marika Mikkor, Jüri Karm ja teised. Oluline oli aga ka Eestisse õppima saabunud üliõpilaste panus, kelle hulka kuulus näiteks Viktor Danilov, kes jäi õppimise järel elama Tartusse. Lisaks Mihhail Tšuvašovi kogumistöö, mis oli edastatud Eesti Kirjandusmuuseumile, peale selle on kodukultuuri vahendamine leidnud märkimist ka Mordva entsüklopeedias (2004: 515).

Kuidagi ei saa alahinnata 1928. aastal Soomes ja 1929. aastal Eestis alguse saanud soome-ugri keeli ja kultuure tutvustavate hõimupäevade rolli, mida 1930. aastatel tähistati laialt koolides ja erinevates Eesti piirkondades. Olulisi

sidemeid sugenes soome-ugri kongresside ja festivalide ajal, aga ka soome-ugri muusika-uuringutele suunatud konverentside ajal, mis soosisid rahvuskultuuride uurimist. See ei olnud oluline üksnes teaduskontaktide hoidmiseks ja laiendamiseks: nende raames toimunud kontserdid olid parimad autentsete kultuuriväärtuste tutvustused. Hõimupäevad taastati 1988. aastal ja nende kaudu jõuab igal aastal soomeugri, sh ersa ja mokša kultuuri rikkus Eesti kogukondade ja koolideni.

Hindamatu panuse on andnud riiklikult toetatud hõimurahvaste programm üliõpilaste stipendiumite näol, mille kaudu saabusid teiste rahvuste kõrval Eestisse õppima ka mokša, ersa ja šokša üliõpilased ja kraadiõppurid. Stipendiaadid jätkasid välitöödega kodumaal ning kirjutasid uurimusi oma keelest ja kultuurist. Siinjuures nimetagem Natalia Ermakovi uurimusi itkukultuurist ja esivanemate kultusest, Natalia Abrosimova uurimusi ersa kirjakeele kujunemisest, Anna Venchakova käsitlust verbirektsioonist eesti ja mokša keeles, Tatiana Zirnaski uurimust objektikäänetest mokša keeles ning rõhust ja kestusest mokša keele murdes, mis muutsid oluliselt kultuuriuuringute suunda (vt lähemalt kirjanduse loetelust). Nende ning muid teid mööda Eestisse elama ja töötama saabunud ersade ja mokšade omakultuuri seltsid jätkavad tavandit ja kultuuri oma igapäevaelus, samuti selle laiemat tutvustamist ja uurimist.

Tugevad sidemed tekkisid hõimuliikumise käigus Mordva rahvuslike lauluansamblite ja liikumiste vahel. Selliselt arenenud sotsiaalkultuurilised suhted on jättnud jälgi mõlemasse kultuuri. Hea näide on ansambel Toorama, palvuste taastamine ning pikaajaline koostöö Taive Särje, Indrek Särje ja teistega. Samuti esimeste mokša ja ersakeelsete raamatute ja e-väljaannete avaldamine Tatjana Devjatkina ja Mare Kõiva koostööna, Aado Lintropi teadustõlked, mis olid toetatud sõprusest ja huvist kultuuride vastu. Arvo Valtoni ja mordva kirjanike koostöö tulemusena valmis mitmeid raamatuid, mis on tõlgitud eesti keelde, nende seas on ersa ja mokša luulet. Eraldi uurimisainese moodustab etnofuturistlik liikumine: sidemed liikumise käilakujudega (Kauksi Ülle) ja eriti koostöö ersa kunstnikega tõi kaasa puuskulptuuride valmistamise laienemise Eestisse, mille tulemusena leiame tänaseni mitmel pool mõjukaid puuskulptuure. Edukaks kujunes näiteks Soome-ugri luulekohvik SUKK (2023–2024, eestvedajad Nikolay Kuznetsov ja Sergey Troitskiy), mille tulemusena tekkis uusi luuletõlkeid, keele- ja kultuurikontakte. Need on vaid üksikud näited kultuuride vastastikmõjust, mida mis kestavad, jätkuvad ja viljuvad.